

Fejedelmi seregek és császári hadak harcban a királyságért

Zachar József

Mindenekelőtt a dolgozat címe igényel feltétlenül magyarázatot. Harc-ról van szó, azonban ezúttal nem ennek a közel nyolcesztendőes fegyveres küzdelemnek a részletezése következik.¹ A harcot szembenállva megvívók bemutatása a cél, valamint e harc külső hatalmi meghatározottságának a felvillantása. Ez a haditevékenység, miként minden korábbi magyar szabadságharc a királyságért folyt, mégpedig kettős értelemben. A királyságért abban az értelemben, hogy a formálisan a királyi uralom alatt álló területeken ki gyakorolja a tényleges hatalmat, vagyis, miként az 1526-os kettős királyválasztás óta mindig a nagyhatalmi érdekeket szolgáló idegen dinasztia aktuális uralkodója, vagy pedig, ismét megkísérelve, a magyar nemzeti érdekeket kifejező, az ország akaratából vele szemben élre állított kiemelkedő hazai egyéniség. De a királyságért abban az értelemben is, hogy fegyveres erő kényszerítse ki a középkorban háromfelé szakított Magyar Királyság-nak az oszmán hatalom kiszorítása után is elmaradt egysége helyreállítását. Végül a cím már jelzi a szembenálló fegyvereseket is. Egyrészt a magyar királyi méltóságot viselő korábban is és a tárgyalt korszakban is elsődlegesen a Német Nemzet Szent Római Birodalmának császára volt, haderejének meghatározó része pedig korábban a császári zsoldos hadsereg, majd az ebből kinövő császári állandó hadsereg. Az idegen uralkodóházbelivel szemben kezdettől az erdélyi nemzeti fejedelem szállt síkra, és a szűkebb értelemben vett magyarországi hatalom elnyerése esetén annak gyakorlása során is csupán fejedelmi méltóságot viselt.²

Áttérve immár az addigi magyar történelem legjelentősebb szabadságharcának kérdéskörére, abból kell kiindulnunk, hogy a XVIII. század szinte a

¹ Legújabb feldolgozása ennek: Heckenast Gusztáv: A Rákóczi-szabadságharc, in: Lip-tai Ervin (főszerk.), Borus József (szerk.): Magyarország hadtörténete, I. k. Budapest, 1984, 346. skk. o., Bánkúti Imre: A Rákóczi-szabadságharc 1703—1711, in: Rácz Árpád (szerk.): Nagy képes milleniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján, Budapest, 2000, 214. skk. o.

² Lásd erről bővebben: Zachar József: „Egy ezred évi szenvedés”. Fejezetek a magyar-ság hadi történelméből, Budapest, 2003 (a továbbiakban: Zachar 2003), 143. skk. o.

béke korszakaként köszöntött rá Európára. Időrendben sorra véve, már 1697-ben a ryswicki békével lezárult az 1688 óta vívott sokadik nyugat-európai koalíciós háború, amelyet a területgyarapításra és vezető hatalmi állásra törekvő Francia Királyság vívott szövetségeseivel a még Habsburg uralom alatt állt Spanyol Királyság és a természetesen mellette állt másik családi ág területeit jelentő Habsburg Birodalom, illetve az ennek élén álló császári méltóságára tekintettel egyúttal a Német-római Birodalom, valamint ezek szövetségesei ellen.³ Formálisan az 1699-es karlócai békével lezárult a Szent Liga és annak vezető hatalma, a Habsburg Birodalom 1683 óta folytatott nagy háborúja az Oszmán Birodalom ellen. Ennek legjelentősebb fejleményeként a szultán és a császár megállapodása az egyetlen Temes-vidék kivételével végül a magyar felségterületek felszabadítását eredményezte. Ezen túlmenően azonban az oszmán hatalom a Lengyel Királyság és a Velencei Köztársaság vezetésével is békét kötött. Végül az 1700-ban aláírt konstantinápolyi békével véget ért a Szent Ligához csatlakozott Orosz Birodalomnak az Oszmán Birodalom elleni sokadik külön háborúja.⁴

Földrésziünk népei mégsem lélegezhetek fel. Lappangóan jelen volt, és csak idő kérdését jelentette, mikor robbantanak ki a vetélkedő nagyhatalmak újabb két, teljesen különálló kérdésben háborút.

Kezdjük a régebbi konfliktushelyzettel. Már 1665 óta a spanyol királyi trónon a testi-lelki nyomorék, gyermeknemzésre is képtelen II. Károly, a Habsburg-dinasztia spanyol ágának utolsó uralkodója ült. Utódlását tekintve az osztrák Habsburg-ág mellett azonos súllyal léphetett fel a francia Bourbon-ház is. Ugyanis már az előző spanyol uralkodó, IV. Fülöp két nővére is XIII. Lajos francia királlyal, illetve III. Ferdinánd császárral kötött házasságot. Még fokozta ezt a kettős családi kapcsolódást, hogy II. Károly nővérei közül is az egyik XIV. Lajos, míg a másik I. Lipót felesége lett. Igaz ugyan, hogy előzetesen megállapodás született a hatalmas Spanyol Birodalom felosztásáról és Wittelsbach József Ferdinánd hercegnek, aki I. Lipót veje, a bajor választófejedelem fia (egyébként ugyancsak leányági Habsburg-leszármazott) a spanyol királyi trónra ültetéséről, de a reménytelen ifjút egy járvány még II. Károly előtt kiragadta az élők sorából. Nem volt kétsé-

³ Lásd erre legújabban: Bautant, Charles: *l'Europe au grand tournant des années 1680, la succession palatine*, Paris, 1985.

⁴ Legutóbb e kérdéskörrel: Gebei Sándor: A karlócai béke kelet-európai összefüggései, *Történelmi Szemle*, 1999/1—2: 1. skk. o., Uő.: Az orosz—török béketárgyalások Karlócan és Konstantinápolyban (1699—1700), *Aetas*, 2001/2: 150. skk. o., Zachar József: Hadtörténeti gondolatok a karlócai béke 300. évfordulóján, in: Molnár Sándor (szerk.): *A magyar történelem eseményei a Vay Ádám Múzeum metszetgyűjteményének tükrében*, Vaja, 2000, 79. skk. o.

ges, miután XIV. Lajos másodszülött unokáját, Anjou Fülöp herceget, míg I. Lipót harmadik feleségétől született másodszülött fiát, Habsburg Károly főherceget nevezte meg új utódjelöltnek, hogy az újabb háború elkerülhetetlen. Ez az időpont pedig 1700. november 1-jén érkezett, amikor végre elhunyt a szerencsétlen II. Károly. Mindkét, ismét szembekerült nagyhatalom azonnal hadi előkészületeket tett.⁵

A másik háborús konfliktus ugyancsak korábbra, 1697-re nyúlt vissza. Akkor elhalálozott III. (Sobieski) János lengyel király és litván nagyfejedelem, vagyis a Rzeczpospolitában napirendre került az utódlása. Végül ott a trónra XIV. Lajos francia jelöltjével, Conti herceggel szemben az I. Lipót által támogatott I. Frigyes Ágost szász választófejedelmet emelték trónra II. Ágost néven.⁶ Mégsem e két nagyhatalom közti újabb háborús ok keletkezett. Tőlük függetlenül robbant ki már 1700-ban az északi háború, ugyanis 1697-ben a Svéd Királyságban is uralkodóváltásra kényszerültek, és az alig tizenöt esztendő XII. Károly került ott trónra. Erre tekintettel 1699-ben a térség e legjelentősebb birodalmával szemben szövetségre lépett egymással IV. Frigyes dán király, II. Ágost lengyel király, aki egyúttal maradt szászországi választófejedelem is, és I. Péter orosz cár. Az energikus ifjú azonban ellenségeit megelőzően cselekedett, poroszországi királyi méltósága elismerésével biztosította III. Frigyes brandenburgi választófejedelem semlegességét. Ezután váratlan megelőző támadással sietve kikapcsolta Dániát a háborúból, és a harcokat keleti ellenségei ellen átvitte azonnal azok felségterületére. Fő ellenségének a lengyel trónra került II. Ágostot tekintette, és 1701-ben a litván, majd a következő évben a lengyel területeken folytatta háborúját, így az immár — lengyel polgárháborúvá is szélesedve — egyenesen a magyar határ mentén is folyt.⁷

Addigra már a Bourbon—Habsburg háborús összecsapás, amely ugyancsak 1701-ben Lombardiában megkezdődött, immár hadüzenettel folyt a hagyományos észak-itáliai, Rajna-menti, németalföldi-francia határmenti és a spanyolhoni hadszíntéren az egymás ellenében jelölt, majd trónra is emelt két király érdekében. Ebben pedig a császári állandó hadseregben magyar felségterületen kiállított hajdú- és huszárezredek is részt vettek, az első át-

⁵ Vö.: Kamen, H.: *The War of Succession in Spain, 1700—1715*, London, 1969, de Courcy: *La coalition de 1701 contre la France*, Paris, 1886.

⁶ Corvisier, André: *La France de Louis XIV. Ordre intérieur et place en Europe*, Paris, 1979, 320. skk. o.

⁷ Robert, M. (kiad.): *Sweden's Age of Greatness, 1632—1718*, London, 1972, vö.: Benda Kálmán: *Le projet d'alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704*, in: *Études Hongroises*, Budapest, 1975.

szököttek pedig a francia hadsereg formálódó huszárkötelékeinek magját jelentették.⁸

E kétirányú formálódó háborús helyzetben volt születőben a közismert rendi-főúri szervezkedés, míg hamu alatt parázslott a korábbról továbbélő népi kuruc megmozdulás, hogy hamarosan lángra kapjon. A kétirányú előkészület egymásra találása előtt még egy fontos dolog történt, a francia kapcsolatfelvétel többször megismételt kísérlete, majd megvalósítása. E mögött azt kell látnunk, hogy a közös Habsburg-ellenes szövetség napirenden volt I. (Szapolyai) János királynak a Cognaci Ligához való 1528-as csatlakozása óta, a harmincéves háború során együttműködő Bethlen Gáboron, I. Rákóczi Györgyön át a szentgotthárdi jelentős hadidiadal ellenére az ország felszabadítása helyett a kiterjesztett oszmán uralmat konzerváló 1663–64-es török háború és az azt lezáró vasvári béke idején az e kapcsolatteremtésre törekvő Zrínyi Miklósig és Zrínyi Péterig. Alig tíz év múlva a magyarországi bujdosókkal ez francia viszonzással már meg is történt, majd egyenesen az 1677-ben a bujdosók vezetőivel és Apafi Mihály erdélyi fejedelemmel kötött Varsói Szerződés, végül a Thököly Imre vezette felkelés rendelkezésére bocsátott segélyhad biztosítása következett.⁹

Mindennek ismeretében mindennél fontosabb kérdés annak tisztázása, mi is történt magyar földön, kik is és miért harcoltak egymás ellen. Szokás azt az általános megállapítást tenni, hogy gyakorlatilag a spanyol örökségért vívott Habsburg-ellenes háborúban¹⁰ nyílt újabb hadszíntér. Ez alapján véve még majdnem igaz is, bár XIV. Lajos többszörös ígérete és feltételeinek teljesítése ellenére formális szövetségekötésre nem kerülhetett sor a fejedelem részéről. Ezen azonban messze túlmenően és a korlátozott francia együttműködés,¹¹ valamint más, haditámogatásra irányuló fejedelmi külkapcsolati kísérletek¹² ellenére, alapján véve a császári fegyveresek elleni

⁸ Lásd erről bővebben: Zachar József: Kuruc katonák az emigrációban, in: Czigány István (szerk.): Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról, Budapest, 2002, 283. skk. o.

⁹ Zachar 2003, 169. skk. o.

¹⁰ Máig legteljesebb feldolgozása: K. k. Kriegsarchiv (kiad.): Spanischer Successionskrieg, Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, I. Serie, Wien, 1876. skk. (A továbbiakban: FZ.)

¹¹ Lásd erre legújabban: Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc külpolitikája és a francia–bajor kapcsolat, in: Czigány István (szerk.): Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról, Budapest, 2002, 8. skk. o. Vö.: Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel, Századok, 1936, 579. skk. o.

¹² Lásd főleg: Heigel, K. Th.: Die Beziehungen des Kurfürsten Max Emmanuel von

magyar szabadságharcot kell alapvetőnek és meghatározónak tekintenünk. Ennek eleven megnyilatkozása volt, ahogyan II. Rákóczi Ferenc fejedelem arra is folyamatosan kísérletet tett, hogy a magyar ügyet bekapcsolja a másik nagy fegyveres konfliktusba, az északi háborúba.¹³ Ennek nyilvánvaló jele volt az 1707-ben I. Péter orosz cárral kötött Varsói Szerződés, ahol azonban eltérő szándékok vezették a két szövetségekötőt, végül pedig úgy alakultak a lengyelországi hadiesemények, hogy nem is következhetett be a magyar szabadságharc orosz támogatása.¹⁴

Mindez alapján ki kell emelnünk, hogy a Rákóczi-szabadságharc nem pusztán helyi jelentőségű esemény volt, hanem folyamatosan kapcsolódott a korabeli nemzetközi viszonyok adta lehetőségekhez, egyúttal maga is folyamatosan befolyásolta a két, párhuzamosan folyó, de külön vívott nagy európai koalíciós háború sorsát. Ezt most nincs módunk bemutatni, de ez még határozottabban fontossá teszi alapvető kérdésfelvetésünket, és még inkább az erre adandó választ, milyen erők álltak szemben egymással. Ezzel kapcsolatosan máig nagy a vonatkozó szakirodalomban a bizonytalanság. Magunk saját bécsi hadilevéltári feltárásaink során megismert adalékokkal kívánunk az oly kívánatos tisztázáshoz hozzájárulni.¹⁵

A spanyol örökségért megindított háború és még messze a Rákóczi-szabadságharc előtt, 1700-ban az előírt létszámoktól függetlenül a császári

Bayern zu Franz Rákóczy 1703—1713, München, 1885, Benda Kálmán: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első éve, 1702—1705, *Történelmi Szemle*, 1962/2: 189. skk. o., R. Várkonyi Ágnes: Vay Ádám, Anglia és a Rákóczi-szervezkedés 1698—1702, in: Heckenast G.—Molnár S.—Németh P. (szerk.): *Rákóczi-kori tudományos ülésszak 1996, Vaja, 1997*, 18. skk. o.

¹³ Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc felkelésének svéd vonatkozásai, Budapest, 1942, Jonasson, G.: XII. Károly svéd király és Rákóczi, in: Benda Kálmán (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok*, Budapest, 1980, Staszewski, Jacek: A magyarországi függetlenségi harc és Lengyelország, in: Köpeczi B.—Hopp L.—R. Várkonyi Á. (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok*, Budapest, 1980, 229. skk. o., Gebei Sándor: II. Ágost lengyel király és a magyar ügy, 1701—1703, *Hadtörténelmi Közlemények*, 2003/3—4, 776. skk. o.

¹⁴ Márki Sándor: Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben, Budapest, 1913, Perényi József: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai kapcsolatainak kezdetei, in: Kovács Endre (szerk.): *Magyar—orosz diplomáciai kapcsolatok*, Budapest, 1956, Nyikiforov, V. N.: Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc, ill. Artamanov, V. A.: *Magyarország és az orosz—lengyel szövetség, 1707—1712*, mindkettő in: Benda Kálmán (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok*, Budapest, 1980.

¹⁵ Magyar források alapján magyar oldalról lásd: Bánkúti Imre: *Rákóczi hadserege 1703—1711. Válogatta és a bevezetőket írta ~*, Budapest, 1976.

állandó hadsereg kötelékeiből a ténylegesen számbavett 86 386 fegyveres¹⁶ közül a szűkebben vett magyar és az erdélyi felségterületen kereken összesen 19 800 gyalogos, 6000 vértés és 3000 dragonyos állomásozott, rajtuk kívül várőrségbeliként kikülönítetten 7800 főt tartottak számon, míg az irreguláris alakulatok 5120 harcosával és a határőrvidékbeliek közül 13 400 hadrafoghatóval számoltak.¹⁷ A háború következő évi kirobbanásakor a várőrségbeliek és a katonai határőrvidékbeliek természetesen helyben maradtak, azonban az állandó hadseregbeliek létszámából a hadszínterekre jelentős erőt, megközelítőleg mintegy tízezer főt vontak el,¹⁸ miközben döntést hoztak mintegy négy és félezer katonai határőrvidékbeli hadbaszólítására is.¹⁹ Az 1702 tavasza óta immár hadüzenettel négy hadszíntéren folyó koalíciós háború nemcsak az általában szükséges létszámnövelést igényelte, beleértve négy magyar gyalog- és öt magyar huszárezred újonnan való megszervezését, hanem az állandó hadseregbelieken túl a katonai határőrvidékbeliek egyre nagyobb számban való magyarországi elvonását a hadakozó csoportosításokhoz, helyükbe pedig új irreguláris kötelékek szervezését.²⁰

Így a magyar felségterületeken 1703 tavaszán mindösszesen 30 430 katonát állomásoztatott a bécsi hadvezetés, ám az állandó hadseregbeli gyalogosoknak csupán a fele, 9946 fő maradt vissza, ám a lovasok létszáma alig csökkent, még mindig 8319 fő volt, de közülük 4135 fő ló hiányában gyalogszolgálatra kényszerült.²¹ Tegyük hozzá, már a 7 gyalog-, 4 vértés- és 2 dragonyosezred összetétele, de főleg az itt nem részletezhető századonkénti telepítésük azt tanúsítja, hogy a továbbélő török veszély miatt az ütőképes többséget az erdélyi és csatlakozó határtérségben helyezték el, mégpedig pontos kimutatás szerint ténylegesen fegyverben álló 5446 gyalogos és 2984 lovas. Az állandó hadseregbelieken kívül azonban, a hiányok pótlására, 37 szabad századnyi császári katonaság is állomásozott 19 magyarországi erőszégekben, összesen 2960 fős létszámmal. A továbbra is szervezés alatt lévő

¹⁶ FZ, II. k. 326. o.

¹⁷ KA, AFA, Ungarn, 1699-XIII-3, HKR, Reg. 1699-März-150.

¹⁸ FZ, III. k. 39. o.

¹⁹ Meynert, H.: Leitfaden der Geschichte des österreichisch—ungarischen Kriegswesens, Wien, 1869, I. k. 1150. o.

²⁰ HHStA, Illyrien—Serbien, Fasc. I. Conv. 3. fol. 136, KA, AFA, Italien, 1702-XII-1, Rebellen in Ungarn, 1702-VIII-156, 1702-X-3, 1702-X-4, 1702-X-5, 1703-XII-4b, 1703-XII-16, 1703-XII-ad22, 1703-XII-28, 1703-XII-43, HKR, Exp. 1702-Nov.-241, 1703-Aug.-547, Reg. 1703-Okt.-615.

²¹ HHStA, Reichstagsakten, Mainzer Erzkanzlei-Archiv, Militaria, Fasc. 384, számozatlan: Summa aller deren Regimenten anno 1702, KA, HKR, Reg. 1703-März-238, 1703-März-263, HKR, ASch, Nr. 17.

Katonai Határőrvidéken ugyancsak mozgósított a hadvezetés mintegy további 3500 katonaparasztot.²²

Mivel a szűkebb értelemben vett magyar királyi területeket szinte kiürítette a császári hadvezetés, nem csodálkozhatunk, hogy milyen óriási mértékben növekedhetett meg a szabadságért harcba induló fegyveresek létszáma már az első hetekben, hónapokban. Az 1703. május 21-i tiszaháti zászlóbontás néhány száz résztvevőjét június 7-én még könnyen szétugraszthatták ugyan a vármegyei hadak, ám két hét múlva a lengyel földről hazatért II. Rákóczi Ferenc hadát már 400 lovas és 2 000 talpas alkotta. Az év végére a helybéli elégedetlenek folyamatos csatlakozásával ez a létszám azután tovább sokszorozódott, elérte a császári adatok szerint a 20-25 000 főt. Ez a Császári Udvari Haditanácsot arra kényszerítette, hogy 18 320 magyarországi katonája megsegítésére az osztrák és a cseh tartományokból erősítéseket küldjön, így 5770 gyalogossal és 4981 lovassal növelte az esztendő végéig az állandó hadseregbeli katonáinak a létszámát, miközben igyekezett minél több hazai irreguláris köteléket is szervezni a magyar felkelés ellen. Az úgynevezett szabad századokbeli németeken túl az egyes várakban ennek megfelelően további 4826 császárhű magyar szolgált. Az erősítések zömét immár a királyi magyarországi területeken helyezték el a fejedelmi seregek előrenyomulásának irányában. A legjelentősebb azonban az bizonyult, hogy 8474 gyalogos és 4920 lovas katonai határőrvidékbeli hadbaküldésére is mód nyílt.²³

Miközben 1704-re mintegy kétszeresére nőtt a magyar szabadságért küzdők létszáma, és elérte a királyi magyarországi és erdélyi területeken az összesen mintegy 45 000 főt, a császári hadvezetésnek erős létszámcsökkenés miatti újabb csapaterősítések okoztak gondot. Miután alig 5773 gyalogos és 4981 lovas maradt bevezethető állapotban, hozzájuk továbbiakat irányítottak át, de összlétszámukat így is csak 11 516 főre tudták emelni, ezért még 3698 gyalogos és 1777 lovas újoncot is a magyar hadszíntérre irányítottak. Egyúttal már közel 4-5 000 horvát, szlavón, rác irregulárist vettek császári eltartásba, hogy velük pótolják a további állandó hadseregbeli hiányokat. Egyúttal jelentős erőfeszítéseket tettek, hogy négy irreguláris magyar ezredet is szervezzenek, de a létszámviszonyokat mégsem tudták kiegyenlíteni.²⁴ A következő esztendőben hasonló volt a helyzet, a nagyjából azonos fejedelmi seregekbeli harcosokkal szemben a császári hadakban ismét alig 10 384 gyalogos és 9240 lovas maradt, így folyamatosan újabb 8399 gyalogost és 3226 lovast irányítottak a magyar felségterületre a császári hadakból,

²² FZ, V. k. 88., 110. o.

²³ KA, HKR, Reg. 1703-Aug.-547, ASch, Nr. 17.

²⁴ KA, AFA, Rebellen in Ungarn, 1704-I-ad 6, FZ, VI. k. 99., 135., 195. o.

továbbá a katonai határőrvidékbeliakat is még nagyobb létszámban mozgósították, és újabb irreguláris kötelékeket is szerveztek. Azonban mindez összességében is kevésnek bizonyult, ezért a dán uralkodótól bérbevett négy gyalog- és két vértesezredet, összesen mintegy 6800 főt is a magyar felkelők ellen küldte a bécsi hadvezetés.²⁵ Tegyük hozzá, a császári állandó hadseregben, miként általában abban a korban minden uralkodói haderőben, jelentős volt a fegyver alóli elszökés akár a másik hadviselő fél által nyújtott magasabb zsoldért, akár a túlzottnak érzett tehertételtől való szabadulásért, akár a fizetlenségből, akadozó ellátottságból fakadó szükségszerű nélkülözés miatt.

A Rákóczi-szabadságharc csúcsát közismert módon 1706—1707 jelentette, amikor valóban a szembenálló hadviselő felek a legnagyobb létszámot vetették be. A magyar történetírás már tisztázta, hogy a százezret is meghaladó felkelő hadra vonatkozó állítások félreértésen alapulnak. Azok valójában a katonaság összes porciójának, a természetbeli ellátás alapegységének az összesített adatai. Míg azonban egy porciót csupán a közkatona kapott, rang szerint ez egyre nőtt, az ezereskapitányi rangúnál elérte a tizet, a tábornoknál a harmincat, a főgenerálisé egyenesen százötven volt, vagyis nem tükrözi a tényleges létszámot. Ezzel egyidőben a korabeli magyar források 75-77 000 szabadságért fegyvert fogottról szólnak, a bizonyára óvatos bécsi források is 60-65 000 főt ismernek el. Utóbbi is óriási haderőt jelentett abban a korban, a teljes Habsburg Birodalomból kiállított császári állandó hadsereg előírt létszáma például ennek alig kétszerezését tette ki. Velük szemben a császári állandó hadseregből a tovább folyó spanyol örökösödési háború miatt 30 319 tudtak csak kiállítani. Ám az erősítésükre mozgósított közel 14 000 katonai határőrvidékbelin kívül bevetettek még a német-római birodalmi csapatoktól elvont egy-egy würzburgi és mainzi vértesezredet, vagyis 3 200 főt, és a dán királytól bérbevett csapatok közül továbbra is a magyar háborúban vetette be a hadvezetés a már előző évben átirányított négy gyalog- és immár ugyancsak négy vértesezredet, megközelítőleg mintegy 10 000 főt. Az irreguláris császári kötelékeket is számításba véve, így ismét sikerült biztosítani legalább az erőegyensúlyt.²⁶

Kiegyenlített maradt az erőviszony még 1708-ban is, de lényegesen kisebb erők bevetésével mindkét oldalon, a császári hadak összlétszámát, részletezés nélkül 49 755 főnek jelentették, míg a fejedelmi seregeket mintegy

²⁵ KA, AFA, Rebellen in Ungarn, 1705-VI-8, 1705-VI-9.

²⁶ KA, AFA, Rebellen in Ungarn, 1706-V-23, 1706-VII-13, 1706-VIII-3, 1706-IX-1, 1706-XI-ad 7, 1706-XII-13, Röm. Reich, 1706-VI-17, Italien, 1706-XIII-17, 1716-XIII-18, 1706-XIII-24, 1707-X-85, 1707-XIII-14, Deutschland, 1707-I-9, 1707-II-15, 1707-IV-1, Provence, 1707-IV-4.

40 000 főben határozták meg.²⁷ A szembenálló fegyveres erők a következő évben hasonlóan kiegyenlítettek maradtak, de mindkét oldalon tovább csökkentek, a 34 049 császárral szemben mintegy 30 000 magyar felkelő állt. Mindenesetre a császári hadvezetés a katonai határőrvidékbeli irreguláris kötelékeken túl minden korábbinál jelentősebb külső reguláris erő igénybevételére kényszerült, egyenesen 4 dán gyalog-, 1-1 dán vértés- és dragonyos-, 2 lengyel dzsidás-, 2 svájci gyalog- és 2 német-római birodalmi dragonyosereget küldött a magyar hadszíntérre.²⁸

A spanyol örökösödési háború hadieseményei során a Habsburg Birodalom javára bekövetkezett erőeltolódás következtében a magyar háborúban is jelentősen megváltoztak az erőviszonyok. 1710-ben a Lajtától a Keleti Kárpátokig a császári állandó hadseregből 27 660 gyalogost, 21 800 lovas, 9257 katonai határőrvidékbelt, továbbá 1100 egyéb irreguláris harcost tudtak bevetni, míg II. Rákóczi Ferenc már csak közel 18-20 000 főt tudott a függetlenségi ügy mögött felsorakoztatni.²⁹ Míg 1711-ben még ez a létszám is valamivel csökkent, a fegyverben álló 88 932 állandó hadseregbeliből a magyar háborúban a császári hadviselő fél katonai határőrvidékbeliekkel megerősített gyalogosai számát 30 166 főre, lovasaiét pedig 21 200 főre tudta növelni, így elegendő volt mellettük még 1700 irreguláris fegyverben tartása, míg további határőrbeliek álltak a hadba hívásra készen.³⁰ A gróf Pálffy János császári tábornagy, horvát bán és báró Károlyi Sándor szatmári főispán, fejedelmi főgenerális közvetlen tárgyalássorozata eredményeként megszületett szatmári békességet, a fegyverletétel mellőzése helyett a csupán zászlóletételt és szabadon a császári hadakhoz való csatlakozás, a külföldre való távozás vagy a hazatérés közti választást jelentő záróeseményt ennek a tükrében is látnunk kell.³¹

Befejezésül nem kerülhetjük meg annak jelzését sem, hogy alapjában véve kezdettől nem azonos súlyú fegyveres erők álltak szemben egymással. A császári hadak zömét a fenti részletezés szerint mindenkor az állandó hadseregbeli erők, vagyis a katonáskodást életre szólóan választó, jól kiképzett,

²⁷ FZ, X. k. 9., 60., 65., 517. o.

²⁸ KA, AFA, Röm. Reich, 1709-XIII-4, HKR, Reg. 1709-Mai-263.

²⁹ KA, AFA, Niederlande, 1709-X-161c, 1710-III-5, Rebellen in Ungarn, 1710-II-ad 7, 1710-X-9, 1710-XI-2.

³⁰ KA, AFA, Rebellen in Ungarn, 1710-X-12, 1712-XI-19 1/2, 1711-III-6 1/2, 1711-XI-15b.

³¹ Lásd erről legújabbán: Zachar József: A szatmári béke bécsi szorgalmazója: gróf Pálffy János tábornagy, in: Tkács Péter (szerk.): „... kedves hazám boldogulása munkáját kezébe adom...” Történészek a szatmári békéről: „árulás vagy reálpolitikai lépés”, szatmárnémeti konferencia, 2001, Nyíregyháza, 2003, 57. skk. o.

jól felfegyverzett, a harcot mesterségként gyakorlók alkották. Velük szemben a fejedelmi seregek létszámának zömét a társadalomból kihullt egyének tették ki, akik közül legfeljebb a volt végvári legények, egykori hajdúk, Thököly Imre korábbi szabadságharcának fegyverforgatói rendelkeztek háborús tapasztalattal, de ők is csak korlátozott katonai képzettségűek voltak. A fejedelmi rendelkezések tükrében különösen ki kell emelnünk a jobbágyi rendűek nagyszámú csatlakozását, ugyanakkor nem kerülhetjük meg, hogy a hagyományos felkelés fegyverbe szólítására is sor került. Mindenesetre nagy volt a szembenálló felek közti erőkülönbség, ezt azonban kiegyenlítette az a további jelentős eltérés, hogy az állandó hadseregből bevetett császári hadakat meghatározó többségben idegenek alkották, akik zsoldosként kialakult keresetükért harcoltak a császár egyik felségterületén, a fejedelmi seregekben viszont velük szemben önként beállt magyarok fogtak fegyvert és harcoltak elkeseredett elszántsággal szülőföldjük sorsának jobbra fordításáért. Az összetétel e kettős különbségéből fakadt, hogy a mesterségbeli tudást igénylő nyílt csatákban sorra a császáriak diadalmaskodtak, míg az állandó portyázással, az ellenség folytonos nyugtalanításával, a haditáborokon, a vonuló hadoszlopokon való rajtaütésekkel az ismert szülőföld és a saját lakosság támogatását is élvező fejedelmiek hosszan ellent tudtak állni.³²

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik, hogy a császári állandó hadsereg magyar alakulatait, 4 hajdú- és 8 huszárezredet Molnár János, Andrássy Pál, Bagossy Pál és Batthyány Ádám, illetve Kollonich Ádám, Ebergényi László, Deák Pál, Esterházy Gábor, Forgách Simon, Gombos Imre, Loósy János, Csonkabég Lipót eredeti ezredtulajdonosságával, előírásosan tizenhat-ezer katonát, a hadvezetés mindvégig a spanyol örökösödési háború távoli hadszínterein vetették be. Csak az 1708-ban újonnan létrehozott Esterházy József- és Nádasdy Ferenc-huszárezredet küldték a továbbiakban magyar földön saját honfitársaik ellen hadba.³³ Ugyanis már 1703-ban az egyik első tapasztalat volt, hogy a császári zászlók alatt a függetlenségi zászlók alatt küzdők ellen küldött magyarok csapatostul álltak át honfitársaik oldalára. Egyébként a távoli hadszínterekre való kiszállítás során, sőt onnan a bevetések előtt vagy alatt ugyancsak rendszeres és nagyszámú volt az elszökés és a hazatérési kísérlet.³⁴

³² Lásd minderről részletesen: Zachar József: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683—1792, Budapest, 2004.

³³ KA, AFA, Italien, 1702-VIII-1156, HKR, BSt, Nr. 2150, 2511, 2520, 2656, 2886, 2995, 3024/1, 3024/2, 3085, 3172, 3173, 3174/2, 3213, 3222, 3241, 3278, 3569, 3699, 3703, HKR, Prot. Reg. 1703: fol. 758, AFA, Rebellen in Ungarn, 1702-X-4, 1702-XIII-3, 1708-I-2, 1708-I-3, HKR, Reg. 1708-März-76.

³⁴ Lásd erről részletesebben: Zachar József: Magyar katonaság a Hegyaljától a Tiszahátságig, Hadtörténelmi Közlemények, 2003/3—4: 742. skk. o.

Hasonlóképpen megkerülhetetlen, hogy már a szabadságharc kezdetén segítette a magyar ügyért harcolókat mintegy nyolcszáz, talán ezer, francia segélypénzen felfogadott lengyel, moldvai és tatár zsoldos. Az 1708-ig folyósított francia hadisegély összege egyébként mintegy 3-4 000 harcos fegyverben tartását tette volna lehetővé, a fejedelem azonban a lengyelországi francia követek útján érkezett összeget fegyverzet és ruházati alapanyag vásárlására fordította. Ez átvezet bennünket a francia kapcsolat témánkkal kapcsolatos kérdéseire. XIV. Lajos már 1704 februárjában az ezredesi rangú Louis Fierville le Hérissy lovag személyében katonai meghatalmazottat, majd 1705-ben az altábornagyi rangban álló Pierre Puchot des Alleurs őrgróf személyében személyes megbízottat küldött II. Rákóczi Ferenc mellé, utóbbi azonnal bekapcsolódott a hadvezetésbe is.³⁵ Addigra a tényleges katonai együttműködés korábbi reménye végképpen a múlté lett a francia hadivereségek, elsődlegesen az 1704. augusztus 13-i höchstädti csatavesztés következtében.³⁶ További legalább egy tucat francia brigadéros, ezredes harcolt még egyes fejedelmi egységek élén, összesen pedig az egész szabadságharc idején talán ezerkétszáz francia hadmérnök, tüzér és más hadi szakember érkezett segítségül. Végül a szabadságharc legvégén, 1709-től ismét néhány száz lengyel és velük együtt a szomszédos országból kiszorult svéd zsoldos is küzdött a fejedelmi seregekben.³⁷

Külön figyelmet érdemel a szembenálló vezető katonai egyéniségek közti erős különbség is. A magyarországi és az erdélyi császári hadak főparancsnoka tábornagyi rangú hadvezér volt, míg a külön kezelt katonai határőrvidékbeli kötelékek élén tábornagyi állt. Mellettük a magyar felségterületeken alkalmazott tábornoki karban két lovassági tábornok és két tábornagyi, öt lovassági és négy gyalogsági altábornagyi, nyolc lovassági és hat gyalogsági vezérőrnagy, ahogyan akkoriban még nevezték: generálisfőstrázsamester állt a legnagyobb létszámú bevetés idején. Valamennyien hosszú katonai pályafutással, számtalan háborús, főleg a magyar hadszíntéren az oszmán hadak ellenében szerzett tapasztalattal, leggyakrabban alacsony rangban indulva, és éppen helytállásuk alapján ilyen magasra jutva, értékelték a mesterségüket. Magyarok is voltak köztük, mégpedig Pálffy János,

³⁵ Lásd erről bővebben: Márki Sándor: Desalleurs altábornagyi Rákóczinál, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1917: 1. skk., 219. skk. o.

³⁶ Legújabbán erről: Zachar József: A gyulafehérvári siker ellehetetlenítője — a höchstädti csata, in: Muzsnay Árpád (szerk.): „Erdélynek semmi sem hiányzik, csak egy jó fejedelem, népének atyja.” Az élő Rákóczi (IX.) történelmi tanácskozás, Szatmárnémeti, 2004, megjelenés alatt.

³⁷ Mészáros Kálmán: A szabadságharc tisztikara, in: Czigány István: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról, Budapest, 2002, 157. skk. o.

Koháry István, Nádasdy Ferenc, Draskovich János, Gombos Imre, Ebergényi László. Akkoriban egyébként még hét fontosabbnak tartott erősség védelmét is tábornoki rangú katonára bízták, közülük nem került magyar kinevezésre. Az egységparancsnokok közé is csak mutatóban kerültek be a magyar hadszíntéren magyarok, de valamennyien mégis tapasztalt katonák voltak, sokan ugyancsak sokévi törökellenes hadi múlttal.³⁸

Velük szemben a fejedelmi seregek főparancsnoka, a főgenerálisi méltóságot elnyert Bercsényi Miklós ugyanúgy csak a törökellenes harcok során egy meghatározott életszakaszban szerzett éppen császári szolgálatban hadi tapasztalatokat,³⁹ mint a tábornoki karnak⁴⁰ egy része. Közülük említést érdemel Barkóczy Ferenc,⁴¹ Esterházy Antal,⁴² Forgách Simon,⁴³ Pekry Lőrinc, Vay Ádám,⁴⁴ Esterházy Dániel,⁴⁵ Andrássy György, Andrássy István, Andrássy Pál,⁴⁶ Berthóty Ferenc, Berthóty István,⁴⁷ Bottyán János,⁴⁸ Bagossy Pál,⁴⁹ Bezerédj Imre, Buday István, Ebeczky István, Galambos Ferenc, Gyürky Pál, Mikes Mihály, Nagyszegi Gábor, Orosz Pál, Palocsay

³⁸ KA, HKR, Reg. 1708-März-76, AFA, Rebellen in Ungarn, 1708-XI-ad 5.

³⁹ KA, HKR, BSt, Nr. 2636, 22761, 2945, 22947, AFA, Türkenkrieg, 1697-VII-34, HKR, ASch, Buch Nr. 56.

⁴⁰ A szabadságharc tábornoki karára lásd: Thaly Kálmán: Gróf Esterházy Antal kurucz generális táborigénye, 1706—1709, Budapest, 1901, Bevezetés, III. skk. o., Heckenast Gusztáv: A Rákóczi-szabadságharc tábornokai. (Életrajzi adattár), in: Glatz Ferenc (szerk.): A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára, Budapest, 1993, 163. skk. o., Uő.: A Rákóczi-szabadságharc tábornoka, Hadtörténelmi Közlemények, 1994/4: 55. skk. o., Mészáros Kálmán: Újabb adalékok II. Rákóczi Ferenc tábornokainak életrajzához, Turul, 1995: 93. skk. o., Uő.: Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban, Hadtörténelmi Közlemények, 2001/2—3: 303. skk. o. Magunk ezúttal csak a fellelt bécsi vonatkozó személyi iratokra utalunk az egyes tábornokokkal kapcsolatosan.

⁴¹ KA, HKR, Prot. Reg. 1680: fol. 11, 12, AFA, Türkenkrieg, 1683-XIII-4.

⁴² KA, HKR, BSt, Nr. 2248, 3085.

⁴³ BKA, Dep. A, Serie VI/5/c, Fasc. 30, Nr. 3643 ex 1687, Nr. 3644 ex 1688, KA, HKR, BSt, Nr. 2484, 2948, 3088, 3172, 3174/2, 3175, HKR, Prot. Reg. 1692: fol. 51, 1700: fol. 187.

⁴⁴ Esze Tamás: Vay Ádám 1657—1718, in: Molnár Mátyás (szerk.): A Vay Ádám emlékünnepe tudományos ülészaka, Vaja, 1969, 2. o.

⁴⁵ KA, HKR, BSt, Nr. 2326.

⁴⁶ HKA, UHF, RN 427, fol. 31. skk.

⁴⁷ KA, HKR, BSt, Nr. 2326.

⁴⁸ KA, HKR, BSt, Nr. 2610, 2656, 2761, 2843, 2949, 2995, HKR, ASch Buch Nr. 56.

⁴⁹ KA, HKR, BSt, Nr. 3213, 3569, 3695, 4451, AFA, Italien, 1704-VII-6e, 1707-XIII-2.

György, Sennyey István, Thoroczkay István. A fejedelmi tábornoki kar-
nak egy másik része még korábban, egykoron a thökölyanus hadakban vett
részt, miként a brigadérosok és ezereskapitányok közül többen, a nagy több-
ség azonban csupán elkötelezettségét vagy szolgálatkészségét tudta felmu-
tatni, katonai múlttal egyáltalán nem rendelkezett. Hasonló volt a helyzet
az egyébként meglehetősen gyakran változó kisebb kötelékek élén álló pa-
rancsnokok esetében is.⁵⁰

Ez az összehasonlítás a katonai mesterség és a nemzeti elkötelezett-
ség közti küzdelemként is ábrázolhatóvá teszi a tárgyunkat képező magyar
szabadságküzdelmet. E vonatkozásban ki kell mondanunk, nem a katonai
mesterségbeli fölény diadalmaskodott a királyságért vívott harcban, és nem
a nemzeti elkötelezettség szenvedett kudarcot. Csupán az történt, hogy a
császári hadak és a fejedelmi seregek küzdelmének hosszú folyamata során
úgy alakultak a nemzetközi erőviszonyok, hogy azok ismét a nagyhatalmi
érdek érvényesítésének kedveztek. Ugyanakkor a további fejlemények meg-
mutatták, nem volt felesleges ezúttal sem a magyar államérdek érvényesí-
tése érdekében indított harc, mert a Rákóczi-szabadságharc a közismert,
de a valóságot tükröző fordulattal, bukásában is megtartotta az országot.
Igaz ugyan, hogy az ország újraegyesítése és függetlensége szempontjából
hiábavaló, ám a magyarság gazdasági, politikai, vallási helyzetének javítá-
sáért eredményes volt ez a fegyveres küzdelem. Még ennél is többet sike-
rült elérni, a magyar felségterület nem vált birodalmi betagolással pusztán
az örökös tartományok egyikeként császári felségterületté, hanem az e sza-
badságküzdelem nyomán 1723-ban törvényerőre emelt Pragmatica Sanctio
jogérvényével véglegesen biztosította e birodalmon belül sajátos történelmi
múltjának megőrzését és különállóságát.⁵¹

E magyarországi politikai fordulatnak pedig szinte garanciáját jelen-
tette, hogy a hatalmas vagyonáról, méltósága gyakorlásáról lemondott, és
a maga személyét illetően a szatmári egyezséget visszautasító II. Rákóczi
Ferenc emigrációjában haláláig készen állt a vereséget szenvedett szabad-
ságharc megújítására, ha újabb bécsi uralmi fordulat ezt szükségessé és
lehetségessé tette volna. Mivel pedig volt támogatói továbbra is az utol-
só erdélyi fejedelemnek, míg rokonsága révén számos más udvarbéli hatal-
masságok töretlenül öröklött német-római birodalmi hercegi méltóságúnak

⁵⁰ Részletesebben: Zachar József: Császári hadimúlttal Rákóczi seregei élén, előadás
a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudományos konferenciáján, Budapest, 2003. dec. 10.
Megjelenés alatt.

⁵¹ Lásd erről bővebben: Zachar József: Magyar történelem a békekötések tükrében, in:
Zürichi Magyar Történelmi Egyesület (kiad.), Csihák György (szerk.): Magyar történelem.
Tízezer év — ezer oldalról. Oktatási segédkönyv, Budapest—Zürich, 2003, 552. skk. o.

tekintették, a magyarországi államügyek minden irányítója, különösen pedig az új uralkodó III. (császárként VI.) Károly teljesen tudatában volt, és óvakodott attól, hogy visszatérjen I. Lipótnak a magyarságot illetően elviselhetetlen brutalitásig fokozódott uralmához, és ezzel lehetőséget adjon újabb Habsburg-ellenes fellépésére.

Rövidítésjegyzék

BKA	Bayerisches Kriegsarchiv, München
Dép.	Dépertement
HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
Fasc.	Fasciculus
Conv.	Convolut
fol.	folio
Nr.	Nummer
HKA	Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien
UHF	Ungarische Hoffinanz
RN	Rote Nummer
KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien
AFA	Alte Feldakten
HKR	Archiv des Hofkriegsrates
ASch	Sonderreihe Armeeschemata
BSt	Sonderreihe Bestellungen
Exp.	Aktenreihe Expedit
Prot.	Protokollum
Reg.	Aktenreihe Registratur